

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Олени Юріївни Булгакової
«Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Проблема взаємодії людини з навколишньою дійсністю має історичне значення. Вона безпосередньо пов'язана зі зміцненням економічних, політичних, науково-технічних і культурних відносин між народами глобального світового співтовариства. Від того, який ступінь розуміння людиною свого місця і ролі в системі «Людина-Світ», як вона здійснює взаємодію з зовнішнім середовищем (природним і соціальним), якими способами реалізується її суб'єктна сутність в просторі ноосфери, залежать в кінцевому підсумку світ і життя на планеті.

Важливим завданням сучасної системи освіти є формування професійних й особистісних компетенцій у майбутніх фахівців, і, в першу чергу, – формування психологічної готовності до ефективної взаємодії з іншими людьми. Вимоги сучасної практики закладів вищої освіти потребують ефективного формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, як в умовах надбання вищої освіти, так і в подальшому їх професійному становленні. Фундаментальні засади такої готовності закладаються завдяки створенню спеціальних умов у навчально-професійній підготовці фахівців у вищій школі, що передбачає організацію такого простору, в якому ідея співробітництва закладена в кожному осередку діяльності університетського простору.

Дослідження Булгакової О.Ю. через свою багатоплановість зачіпає аспекти філософії, соціології, соціальної психології, вікової та педагогічної психології. Оригінальність дисертаційної роботи полягає у вивченні феномену психологічної готовності до соціальної взаємодії саме в царині суб'єктно-системного підходу. Відтак, дисертаційне дослідження Булгакової

Олени Юріївни як узагальнення набутого досвіду з цього питання має безумовну науково-практичну цінність, є *актуальним та перспективним*.

Ознайомлення з текстом дисертації, автореферату, змістом публікацій О.Ю. Булгакової дає можливість констатувати, що виконана робота дає вагомий приріст знань як на теоретичному, практичному, так і на емпіричному рівнях щодо проблеми психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії.

З-поміж найсуттєвіших отриманих наукових результатів слід акцентувати увагу на таких: теоретично досліджено категорію «психологічна готовність», яка ознакою психологічності вказує на існування у готовності певного підґрунтя у складі цілісної особистісно-діяльній системі як суб'єктної моделі виконання тих чи інших функцій. Головною ознакою цієї моделі є ставлення до себе як діяча, в якій відтворюється досвід участі в інтерактивних подіях суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних стосунків соціального буття.

Вірогідність, об'єктивність і надійність результатів дослідження не викликають сумнівів, оскільки гарантовані адекватною і оптимальною дослідницькою методологією, системним аналізом теоретичного матеріалу, представницькою джерельною базою, що нараховує 406 вітчизняних і 14 зарубіжних публікацій; комплексним застосуванням емпіричних і теоретичних, кількісних і якісних методів, а також можливістю впровадження отриманих результатів в різних закладах вищої освіти.

Дослідницькі результати повно відображено в різноманітних *публікаціях* дисертантки, дослідження висвітлено в 30 наукових працях, з яких: 2 монографії, 15 статей у наукових фахових виданнях України, 7 публікацій у періодичних наукових виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, та 6 – у матеріалах конференцій.

Основні здобутки дисертаційного дослідження дістали всебічну апробацію на 16 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах.

Серед переваг дисертаційної роботи – її чітка структурованість та взаємоузгодженість ключових компонентів – *об'єкта, предмета, мети, завдань, висновків дослідження*, що детерміновані основним текстом дисертації. Це надає їй цілісності і завершеності. Логічно гармонізовану послідовність становлять шість розділів.

У першому розділі здійснено аналіз теоретико-методологічних основ вивчення змісту, ознак психологічної готовності, сформульовано методологічні принципи дослідження цього феномену, представлено узагальнену модель аналізу змісту психологічної готовності суб'єкта до соціальної взаємодії.

Ключовою в дослідженні є ідея звернення до поняття суб'єкта, суб'єктності у взаємодії, самоорганізації та саморегуляції, змістовий контекстуальний простір яких обумовлює цілісну природу готовності суб'єкта діяча, який осмислює свої зв'язки з реальним оточенням і моделює їх. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії схарактеризована в дослідженні як така, що містить передумови для виникнення потреби в поєднанні та здатності до неї в інтерактивних ситуаціях соціумного буття. До них належать психічні явища, розташовані навколо конструктів: а) «Я-суб'єкт» (ставлення до себе, упевненість у собі, самооцінка, мотивація досягнення, локус контролю); б) «Ми-суб'єкт» (товариськість, здатність до співробітництва, афіліативність, емпатійність, толерантність); в) «Соціумний суб'єкт» (адаптивність, асертивність і подолання психологічних бар'єрів, соціальний та емоційний інтелект).

За результатами здійсненого теоретичного аналізу дисертантка дійшла висновку, що необхідним є визначення тих методологічних засад, які б дозволили наповнити концептуальний простір діяльності закладу вищої освіти як формувальний контекст психологічної готовності до соціальної

взаємодії, що й стало змістом *другого розділу* її дисертаційної роботи. В ньому автором проаналізовано ключові умови формування психологічної готовності студента до соціальної взаємодії в процесі первинної професіоналізації в закладі вищої освіти. Охарактеризовано взаємостосунки суб'єктів навчально-професійного процесу в різних контекстах системи «викладач/викладачі – студент/студенти», деталізовано роль викладача закладу вищої освіти у формуванні психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії.

Основою концепції є підхід до психологічної готовності студента до соціальної взаємодії як суб'єктного утворення, головною ознакою якого виступає реалізація особистості як потенційного діяча в соціальному оточенні, що ґрунтується на опануванні вимог соціумного буття, залежить від міри всебічності й адекватності його пізнання, містить психологічні передумови для виникнення потреби в поєднанні та здатності до неї в різних інтерактивних ситуаціях.

За результатами ґрунтовного теоретичного аналізу соціальної взаємодії дисертанткою виділяються різнорівневі механізми психологічної готовності до соціальної взаємодії. На рівні статусно-рольових стосунків такими механізмами є ідентифікація, наслідування, розвиток особистісних смислів, цінностей, мотивів. На рівні особистісних взаємостосунків вони представлені розвитком Я-концепції, особистісних установок. На рівні усвідомлення власного буття такими механізмами стають рефлексія особистісного та «рольового» буття.

Розгляд проблематики психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії проходить крізь площину впливу соціального мікросередовища – корпоративної культури закладу вищої освіти, міжособистісних стосунків та явищ саморегуляції, адаптації, самовизначення, що вказує на значущість у її формуванні цілеспрямованих наголосів на співробітництві та кооперативній діяльності як ціннісних орієнтацій, що формують типову лінію поведінки особистості.

Відтак, психологічна готовність до соціальної взаємодії забезпечує індивідові перехід від власної (індивідуальної) до колективної (спільної) суб'єктності на основі сформованих у попередньому досвіді психологічних механізмів і особистісних властивостей.

У *третьому розділі* представлено концептуально-прагматичну основу психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, окреслену кризь аналіз традиційних підходів до дослідження загальнотеоретичних засад соціальної взаємодії. Розглянуто низку теоретичних поглядів на феномен психологічної готовності студентів у контексті соціальної взаємодії, запропоновано інтеграцію соціологічного, психологічного та соціально-психологічного підходів при дослідженні процесу соціальної взаємодії, проаналізовано стратегічні й тактичні передумови психологічної готовності до соціальної взаємодії, розглянуто теоретичну модель соціальної взаємодії як основи психологічної готовності студентів до неї.

Важливим для розкриття предмету дослідження є твердження про соціальну взаємодію у закладі вищої освіти як головної детермінанти психологічної готовності студентів до неї, в якій наголошується на ознаці взаємності. Соціальна взаємодія постає як взаємодія Я-суб'єктів та їх перетворення на Ми-суб'єкт у межах завдань, регламентованих соціально-рольовими відносинами в університеті. За ознакою соціально-рольових стосунків їх учасники виступають носіями соціальних ролей, які виконуються, однак, на тлі особистісних властивостей і професійних установок викладачів і студентів. Це стає основою переходу на рівень «Соціумного суб'єкта» взаємодії.

Головними в концептуальному відтворенні соціальної взаємодії виступають: а) ролі та її змістовні, психологічні ознаки; б) особистість та її змістовні, динамічні, психологічні ознаки Я-концепції; в) свідомість та її змістовні, психологічні ознаки.

В *четвертому розділі* представлено емпіричні дані пілотажного дослідження інтерактивних стосунків студентів в умовах закладу вищої

освіти. Авторкою представлено результати розробки та апробації опитувальника. Отримані за допомогою розроблених опитувальників дані у своїй сукупності деталізують взаємозалежності навчально-професійної діяльності за ціннісно-комунікативними, просторовими, соціономічними та культуральними ознаками в значенні змістовних конкретизацій психологічної готовності до соціальної взаємодії.

На основі статистичного аналізу емпірично верифіковано основні предиктори психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії. Заслугує уваги визначення провідних характеристик високої та низької готовності студентів до соціальної взаємодії. Важливим аспектом роботи стала побудова ціннісних, комунікативних, просторових та культуральних паттернів соціальної взаємодії в студентському середовищі.

Виходячи з порівняння даних у опитувальниках, дисертантка доводить наявність факту узагальнення інтерактивних стосунків студентів із соціумним оточенням, а також їх відтворення у власному співтоваристві; підтверджує достатнє усвідомлення ними ситуацій соціальної взаємодії в їхньому оточенні; виявляє адаптованість окремих аспектів взаємодії та сформованість установок до неї.

У п'ятому розділі «Суб'єктне моделювання психологічної готовності до соціальної взаємодії» визначено суб'єктні чинники психологічної готовності до соціальної взаємодії, схарактеризовано засади й методи емпіричного дослідження, наведено результати диференціально-психологічного аналізу, спрямованого на пошук особистісних властивостей суб'єктів соціальної взаємодії та рівня їх психологічної готовності до неї. Цінними в роботі є доведені Булгаковою О.Ю. емпіричні дані про те, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії спирається на відповідні якості «Я-суб'єкта» (ставлення до себе, упевненість у собі, самооцінка, мотивація досягнення, локус контролю), і є основою виникнення та розвитку ознак, завдяки яким відбувається перехід до «Ми-суб'єкта» (товариськості, афіліативності, емпатійності, толерантності), тобто

колективного суб'єкту, що у той чи інший спосіб залучається до «Соціумного суб'єкта» в його інтегративних характеристиках (адаптивність, асертивність, подолання психологічних бар'єрів, соціальний інтелект та емоційна зрілість).

У шостому розділі «Формування у студентів психологічної готовності до соціальної взаємодії», обґрунтовано теоретико-емпіричні засади та принципи побудови програми тренінгового навчання з метою підвищення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії; описано проведення формувального експерименту. Зміст програми формувався на основі методології та технології реалізації тренінгу, принципів роботи тренінгової групи, графічного доповнення зони найближчого розвитку тощо.

Висновки дисертаційного дослідження узагальнено відображають його головні результати та свідчать про досягнення мети та реалізацію завдань.

Дисертація та автореферат написані грамотно й оформлені відповідно до вимог. Стиль викладу матеріалів досліджень, наукових положень, висновків і рекомендацій доступний для сприйняття. Зміст автореферату ідентичний до основних положень дисертації.

Аналіз дисертаційної роботи також свідчить про те, що О.Ю. Булгакова досягла високого рівня дослідницького професіоналізму. Вона продемонструвала самостійність висококваліфікованого науковця, який здатний сформулювати і вирішити оригінальним способом важливу наукову проблему.

В цілому, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертанткою результатів, слід відмітити ряд дискусійних положень і зауважень до змісту роботи.

1. Розглядаючи зміст теоретичних напрацювань, можна констатувати, що в дисертації занадто часто (с.39-44) повторюються визначення психологічної готовності та соціальної взаємодії, при цьому, нерідко вони відрізняються (с.49-50).

2. У презентованій на с. 63 дисертації та с. 13 автореферату теоретичній системній моделі готовності студентів до соціальної взаємодії схематично представлено взаємодію та структурно-функціональні залежності суб'єктів різних систем взаємодії. Проте, на нашу думку, не повною мірою розкривається власне процес становлення психологічної готовності до соціальної взаємодії та й в цілому сама модель потребує більш ґрунтовної інтерпретації в структурі дисертаційної роботи. Представлений дисертанткою опис на стор. 62-63 дисертації виглядає стислим і недостатньо розкриває процесуальну сторону запропонованої моделі.

3. Наводячи результати досліджень, О.Ю. Булгакова звертається до спрощених показників, а саме відсотків (с. 217-275), що, на нашу думку, знижує валідність даних, які стосуються різних особливостей взаємодії.

4. Охарактеризовані у четвертому розділі дисертанткою тенденції особливостей психологічної готовності студентів до різних аспектів соціальної взаємодії отримані на вибірці студентів педагогічного закладу вищої освіти. Проте у п'ятому розділі, визначаючи чинники та умови досліджуваного феномену, авторка екстраполює отримані результати на вибірку студентів вищого технічного навчального закладу. При цьому в роботі не наводяться дані щодо можливих відмінностей соціономічного університетського простору та їх впливу на становлення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії в ньому.

5. Попри загальну орфографічну та стилістичну вивіреність праці, слід зазначити, що у тексті дисертації зустрічаються деякі стилістичні помилки, поодинокі русизми та повтори.

Втім зазначені зауваження не знижують вагомі теоретичної та практичної значущості наукового дослідження Булгакової О.Ю., котре можна розцінювати як завершену наукову працю з можливістю практичного застосування його результатів.

Вважаю, що дисертація «Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії» є завершеною самостійною науковою роботою, яка

містить нові науково обґрунтовані результати в галузі педагогічної та вікової психології і за актуальністю, змістом, обсягом, науковою новизною, обґрунтованістю наукових положень, достовірністю, практичним значенням, якістю оформлення та повнотою викладу відповідає вимогам п.10 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її авторка Булгакова Олена Юріївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент -

завідувач кафедри педагогіки та психології
освітньої діяльності
Запорізького національного університету
Заслужений працівник освіти України,
доктор психологічних наук, професор

Н. Ф. Шевченко

Перший проректор

О. Г. Бондар

Підпис *Шевченко*
засвідчую *Н. Ф.*

НАЧАЛЬНИК
ВІДДІЛУ КАДРІВ

